

Tarımda Alternatif Kamusallığın Olanakları: İzmir Tire Süt Kooperatifi Örneği

Özet

Çalışmada toplumda “demode” bir örgütlenme modeli olarak görülen kooperatiflerin, tarımda yaşanan sorunlar karşısında ne tip çözümler ve imkânlar sağlayabileceği tartışılmaktadır. Bu çerçevede İzmir Tire’de süt sektöründe faaliyet gösteren Tire Süt Kooperatifi ve bu kooperatifin İzmir Büyükşehir Belediyesiyle işbirliği içinde yürüttüğü faaliyetler odak noktası olarak seçilmiştir. Çalışmada kooperatif ve belediye arasında yatay ilişkiler temelinde kurulan işbirliğinin tarımda yönetim, üretim, piyasa, gıda ve dağıtım boyutlarıyla ne tür olanaklar ve farklılıklar taşıdığı sorularının alternatif kamusalılık kavramı etrafında incelenmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: kooperatifler, alternatif kamusalılık, küçük üreticiler, gıda güvenliği

Possibilities of Alternative Publicity in Agriculture: The Case Of İzmir Tire Milk Cooperative

Abstract

The study discusses that what kind of solutions might be offered for the challenges in agriculture by cooperatives, which are regarded as ‘outdated’ organization form by the society. In this framework Tire Milk Cooperative which operates in the milk sector in Tire, İzmir and its activities carried out in cooperation with İzmir Metropolitan Municipality are chosen as the focal point. The study aims to examine the questions of what potentiality and differences comprised in conjunction with alternative publicity concept in context of management, production, market, food and distribution aspects of agriculture with regards to cooperation formed between the cooperative and municipality on the basis of horizontal relations.

Key words: Cooperatives, alternative publicity, small producers, food safety

Giriş

Türkiye’de 1980’li yıllardan itibaren üreticilerin kendi ürünleri üzerindeki kontrol ve denetimi yitirdiği, üretimde ve gıda sanayinde uluslar arası sermayenin ve süpermarketlerin rolünün ve etkisinin önemli ölçüde arttığı yeni bir döneme girilmiştir. Yaşanan hızlı dönüşümün tarımdaki yansımalarına baktığımızda karşımıza şöyle bir tablo çıkıyor; küçük üreticiliğin çözülme sürecine girmesi, kırdan kente artan göç ve işsizlik, işçileşmenin ve güvencesiz düşük ücretlere dayalı enformel çalışma biçimlerinin yaygınlaşması, GDO’lu, hormonlu tarımsal ürün ve gıdaların yaygınlaşması, yükselen fiyatlar artan ithalatla ve kıtlıklarla kendisini gösteren gıda krizleri, su ve toprak üzerinde artan baskı ve kirlenme...

Görüldüğü gibi Türkiye tarımında sermayenin hâkimiyetinin arttığı süreçte oldukça kısa süreler içinde yaşanan çarpıcı dönüşüm beraberinde çok yönlü ve çok katmanlı toplumsal sorunlar üretmektedir.

Bu süreçte üretim ve tüketim süreçlerinin toplumsal dayanışma, işbirliği, güven ve eşitlik ilkeleri temelinde organize edildiği alternatif modelleri, özellikle kooperatifleşme deneyimlerini yeniden düşünmek, hatırlamak ve tartışmak hayati bir ihtiyaç haline gelmektedir. Türkiye’de son yıllarda kır ve kentlerde üreticiler ve tüketiciler tarafından demokratik ilkeler etrafında örgütlenmeye çalışan çeşitli kooperatifleşme çalışmalarında artış vardır. Tarımda yaşanmakta olan kriz ve çözülme toplumun çeşitli kesimlerini meta ilişkiler dışında kalan çeşitli alternatifler üretmeye zorlamaktadır. Osmanlı’nın son dönemlerinden itibaren tarımda kapitalistleşme sürecine giren İzmir ve çevresindeki tarımsal alanlarda aynı zamanda köklü bir kooperatifleşme geleneği bugüne kadar devam etmektedir. İzmir çevresinde kalan kırsal mekânlar tarımda üretim, istihdam, göç ve gıda boyutlarıyla yaşanan krize alternatif üretme olanakları taşıyan, yaşanan sürece küçük üreticiler ve tüketiciler lehine müdahalelerde bulunabilen başarılı kooperatifleşme deneyimleriyle belirli özgünlüklere sahiptir.¹ Çalışmada bu deneyimlerden biri olan, hayvancılık ve süt üretiminin yoğun olarak yapıldığı İzmir Tire’de faaliyet gösteren Tire Süt Kooperatifi üzerinde durulacaktır. Bu kooperatifleşme deneyimi, küçük üreticiler, İzmir Büyükşehir Belediyesi ve tüketiciler gibi farklı aktörler arasında, hiyerarşik olmayan bir bütünleşme süreci içinde süt sektöründe alternatif bir yönetim, üretim, dağıtım ve tüketim modeli haline gelmiştir. Çalışmada “alternatif kamusalılık” kavramı çerçevesinde ele alınan bu modelin üreticiler ve tüketiciler açısından ne tür imkânlar sağladığı, bu model içinde yer alan aktörlerin yönetsel süreçler, piyasa, fiyatlar ve gıda güvenliği boyutlarıyla ne tür müdahalelerde bulunabildiği gibi sorulara yanıtlar aranacaktır.

Metodoloji

2017 Mart ayında Tire Süt yöneticileri, İzmir Büyükşehir Belediyesi yetkilileri, uzmanlar ve süt üreticiliği yapan kooperatif yönetici ve ortaklarından oluşan yaklaşık 10 kişiyle derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Yapılan saha araştırmasında şirketlerin hâkimiyet kurmaya çalıştığı süt piyasasında küçük üreticiler, kooperatif ve belediye

¹ Çalışmada küçük üreticiler, küçük meta üreticileri, küçük işletmeler gibi kavramlar Korkut Boratav’ın tanımladığı içerikle kullanılmıştır; tüccar, tefeci ve sanayi sermayesiyle ilişkileri içinde küçük meta üreticileri üretim araçlarına esas itibarıyla sahip olmakla birlikte, aile emeğiyle kısmen veya piyasa için, fakat tüketim amacıyla (birikim yapmadan) üretimde bulunan bir kesimdir. Korkut Boratav, *Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm*, (Ankara: İmge Kitabevi, 2004). 52.

arasındaki ilişkilerin niteliğini anlamaya yönelik sorular sorulmuştur. Ayrıca kooperatifin piyasada ne tip düzenleyici önlem ve müdahalelerde bulunduğu, üreticiler, tüketiciler ve gıda güvenliği açısından ne tip avantajlar sağladığı anlaşılmaya çalışılmıştır. Çalışmada öncelikle dünyada ve Türkiye’de farklı tarihsel süreçlerde ortaya çıkan kooperatifleşme tartışmaları ve deneyimleri, teorik ve politik boyutlarıyla özetlenerek ele alınmıştır. Daha sonra son yıllarda tarımda yaşanan dönüşüm üzerinde genel hatlarıyla durulduktan sonra saha araştırmasından elde edilen veriler üretilen alternatif kamusalılığın çeşitli yönleri çerçevesinde tartışılmıştır.

Literatür Taraması

İşbirliği, beraber çalışma, güven ilkelerine dayalı olarak kurulan kooperatifler, kapitalist gelişme süreciyle birlikte gelen toplumsal sorunların su yüzüne çıktığı 19. Yüzyıldan itibaren gündeme gelmeye başlamıştır. Başlangıcından itibaren kooperatifçilik çoğu zaman kapitalizm karşısında aşağıdan yukarıya bir seçenek oluşturmanın, burjuva bireyseliğinin yerini ortaklaşan ve toplumsal dayanışma üzerinde yükselen bir toplumun almasının yolu olarak görülmüştür.² Çeşitli iktisadi görüşler ve siyasal tercihlerle doğrudan ilişkili olarak farklı bakış açılarının doğması herkesin üzerinde uzlaştığı bir kooperatif tanımı yapmayı zorlaştırmaktadır. Kooperatifler üzerine yapılan çok sayıda tanım ve tartışma bulunmasına rağmen biz burada sadece kapsayıcı olan ve temel özelliklerin altını çizen bir tanımı aktarmakla yetineceğiz. Colombain’ın yaptığı tanıma göre; sermayenin değil insanların birleşmesinden doğan, zenginleşmek yerine iktisadi zorlukların aşılması için bir araya gelinen, kar aramanın şahsi bir iktisadi iş haline gelmediği, katılımın serbest irade beyanına dayandığı, müşterek teşebbüsün müşterek çalışmaya dayandığı teşekküller kooperatif tanımı içinde yer almaktadır.³ Satın alma, kredi, taşımacılık, tarım ve konut tedariki gibi oldukça farklı faaliyet alanlarında örgütlenen kooperatifler maddi hayatın yeniden üretiminde olduğu kadar sosyal, kültürel, yönetsel açılardan da belirli ilkelere sahiptir. Kooperatiflerin sadece ekonomik amaçlı örgütlenmeler olmadığını gösteren ilkeler; faaliyetlerin ortakların karşılıklı dayanışma ve yardımlaşma ilişkileri temelinde yürütülmesi, ortakların kooperatif yönetimine katılımda eşit oy hakkını sahip olması, ortakların toplu yarar ve gereksinimlerinin gözetilmesi

² Modern Toplumsal Düşünce Sözlüğü, William Outhwaite (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008), “Kooperatifler” maddesi.

³ Ziyaeddin Fındıkoğlu, *Kooperasyon Sosyolojisi: Nazari ve Tatbiki Kooperatifçilik Denemesi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1974), 317.

ve hatta bireylerin toplumda yabancılaşma ve yalnızlıklarını önlemek için sosyal ilişki ve iletişimin geliştirilmesi olarak özetlenebilir.⁴

Örgütlenme tarzı olarak kooperatifçilik 19. Yüzyıldan itibaren sosyal bilimciler, politikacılar, filozoflar tarafından yoğun olarak tartışılan konulardan biridir. Kooperatifler denilince akla planlamacı, devletçi, sosyalist esaslara dayalı ekonomiler gelmesine rağmen birbirine karşıt ekonomik model ve yaklaşımları savunanlar dahi bu örgütlenme tarzının sağladığı toplumsal faydanın önemini teslim etmişlerdir. Ekonomik liberalizmin önemli isimlerinden J. S. Mill dahi “işçi kooperatiflerini” sosyal reformun olası araçları arasında saymıştır.⁵ Özellikle ütopyik sosyalistlerden Robert Owen İngiltere’de kooperatif hareketi denilince akla en çok gelen isimlerden biridir. İngiltere’de toprak sahiplerinin bile yaşanan işsizlik ve yoksulluğun yarattığı ıstırapın yaygınlığı karşısında dehşete düştüğü yıllarda Owen, yoksulları “köy kooperatifler”ine yerleştirmeyi öneriyordu.⁶ Owen’e göre zenginler ve yoksulların, yönetenler ve yönetilenlerin gerçekte tek bir çıkarı vardır; yeni bir ortak toplum kurmak. Bu şekilde sınıf çatışmalarının doğurduğu akılsız ve yararsız mücadeleler sona erecek ve avant garde (model) topluluklar kurularak ve propaganda yoluyla çalışan insanların, zenginlerin mülkiyet haklarını ve güçlerini açıkça by-pass edecekleri bir yol ortaya çıkacaktı.⁷ İlerleyen süreçte İngiltere’de Owen’in fikirleri ve yarattığı akımla yaygınlaşan kooperatifçilik, rasyonalistlerle Hıristiyanların, Radikallerle siyasi bakımdan tarafsız olanlar gibi farklı felsefi, siyasi arka planlardan gelen kimselerin birlikte çalışabilecekleri bir hareket haline geldi.

Fransa’da tekellere karşı çeşitli toplulukların ortak harcamalarıyla “kasap birlikleri”, “bakkal birlikleri” adında tüketim kooperatifleri kurulmuştur. Ancak Proudhon’a göre bu kooperatifler “birlik” adını taşımasına rağmen “birlik” özelliklerini çok az taşırlar.⁸ Bu kooperatifler “karşılıklılık” gibi, üreticiler ve tüketicilerin birbirlerine karşılıklı olarak saygı duyduğu, adil bir fiyatla alışveriş yaptıkları yeni bir ilkeyle çalışırlar. Bu ilke Fransa’da birçok kooperatifin kuruluş ilkelerinde yer almasına rağmen kooperatiflerin birçoğunda ortakların temsilciliğini yapan yöneticilere bağlı çok sayıda ücretli emek çalıştırılmaya devam

⁴ Zeynep Sina ve Serap Soyer, “Sosyolojik Açıdan Kooperatifçilik Teorisinin Niteliğine İlişkin Düşünceler”, *Amme İdaresi Dergisi* 31/3 (1998): 104-108.

⁵ Sina ve Soyer, “Sosyolojik Açıdan Kooperatifçilik”, 105.

⁶ E. P Thompson, *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu* (İstanbul: İletişim Yayınevi, 2006), 929-941.

⁷ Owen’in fikirlerine dayalı olarak adil değişim temelinde kurulan üretim ve tüketim ilişkilerinin İngiltere genelinde nasıl yaygınlaştığına ilişkin daha ayrıntılı bilgi için bkz. Thompson, *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*, 934-940.

⁸ P.J Proudhon, *General Idea of The Revolution In The Nineteenth Century*, Tr: John Beverley Robinson, (Newyork: Haskell House Publishers Ltd., 1969), 91.

edilmektedir. Bu eksikliklerine rağmen Proudhon, kooperatif tarzı birliklerin devlet ve sermaye karşısında küçük mülkiyet sahiplerinin korunmasında ve ast-üst ilişkilerinin ortadan kaldırılmasında tek çıkar yol olduğunu savunmaktadır. Marx kooperatif tipi fabrikaları, eski biçimler içinde yeni sistemin ilk nüvelerini barındırdığı için olumlu görür.⁹ Çünkü bu kooperatifler mevcut sistemin bütün kusurlarını yeniden üretmelerine rağmen emekçilere kendi kendilerinin kapitalistleri haline gelme, üretim araçlarını kendi emeklerinden yararlanmak için kullanma hakkı verir. Sermaye ile emek arasındaki karşıtlıklar kooperatifler aracılığıyla emek lehine çözülür. Marx'a göre bu tip kooperatifler yeni bir üretim tarzının eskisinden doğallıkla nasıl doğup büyüdüğünü gösterir. Dolayısıyla işçilerin yönetimde olduğu fabrika tipi kooperatifler hem eski hem de yeni üretim tarzının birlikte görülebildiği bir tür melez örgütlenmelerdir. İşçilerin kooperatif kurma çabalarını kendi ülkelerinde devrim yapmanın bir yolu olarak gören Marx, Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin açıkladığı Gotha Programında devlet yardımıyla işçilere ait üretim kooperatifleri kurulması önerisini şiddetle eleştirerek şöyle der; "...Ve bugünkü kooperatifler ancak işçilerin elinde bağımsız kuruluşlar oldukları, ne hükümetler, ne de burjuvalar tarafından korunmadıkları ölçüde bir değer taşırlar."¹⁰ Marx'a göre kooperatifler kapitalizmden sosyalizme geçiş sürecinde eskiyi ve yeniyi bir arada yaşatan, bağımsızlığı ölçüsünce değerli olan örgütlenme modelleridir.

Lenin'de kooperatifler en ilkel türlerinden en gelişmiş türlerine dek bütün biçimleriyle (tüketim, kredi ve üretim), en başta köylüler olmak üzere, geniş emekçi yığınların sosyalizmin kuruluşuna doğrudan ve canlı bir biçimde katılımında en önemli araç olarak ele alınmaktadır.¹¹ Ancak Lenin kooperatiflerin Almanya ve Rusya'da ki kimi örneklerine de mesafelidir. Çünkü kırsal alanlarda zengin, orta ve küçük ölçekli üretim yapan köylülük biçiminde ortaya çıkan sınıfsal farklılaşmalar kendisini çoğu zaman kooperatiflerde de yeniden üretmekte, kooperatifin imkânları kırsal kesim arasında eşit dağılmamaktadır.¹² Sovyetler Birliği, Bulgaristan ve Macaristan örneklerinde kooperatif tipi örgütlenmeler özel mülkiyete dayalı sistemin mutlak anlamda alternatifini, kolektif mülkiyetin ve sosyalist tarzda ekonomik yapılanmanın temel kurumları haline gelmiştir. Sosyalist ülkelerdeki kooperatifleşme deneyimleri ve anarşistlerin görüşleri kooperatifleşme kuramının önemli isimlerinden Kessler tarafından yoğun olarak eleştirilmiştir. Kessler'e göre devletin zoru ile

⁹ Karl Marx, *Kapital III*, (Ankara: Sol Yayınları, 2004), 392.

¹⁰ Karl Marx, *Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi*, (Ankara: Eriş Yayınları, 2004), 27.

¹¹ Stoyan Sulemezov, *Lenin Kooperatif Planı ve Bulgaristan Kooperatif Hareketi*, (Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları, 1976), 11.

¹² V.I. Lenin, *Tarımda Kapitalizm*, (Ankara: Sol Yayınları, 1996), 187.

değil, azasının serbest, hür iş beraberliği ilkelerinin Rusya'daki kooperatifleşme örneklerinde hayata geçmediği, köylülerin tabi tutulduğu mecburi teşekküllerin “kooperatif” ismi altında yâd edilmesine rağmen bunların ancak hukuki olarak kooperatife benzediği üzerinde durmuştur.¹³ Aynı zamanda Kessler'e göre kooperatiflere çoğu zaman antikapitalist bir nitelik atfedilmesine rağmen üyelerine temettü dağıtan kooperatifler çoğu zaman kapitalist iktisadi düzene dâhil kurumlardır.

1960'lardan itibaren modernleşme, ekonomik gelişme ve tarımsal kooperatifler arasındaki pozitif ilişkiler “3. Dünya” olarak adlandırılan ülkelerin kalkınma literatüründe önemli temalarından biri haline gelmektedir.¹⁴ Latin Amerika, Asya, Afrika ve diğer bölgelerde yer alan, nüfusun büyük bir kesiminin kırsal alanlarda yaşadığı ülkelerde kırsal kalkınmanın gerçekleştirilmesi ve yoksulluğun giderilmesi amacıyla kooperatifler daha çok devlet öncülüğünde organize edilmiştir. Özellikle tarım kooperatifleri küçük üreticilerin daha büyük birlikler halinde örgütlenebilmesi, ölçek artışının yarattığı imkânlardan yararlanabilmeleri ve bu sayede üretici güçlerini ve pazarlama sistemlerini daha rasyonel ve verimli hale getirebilmeleri için önemli araçlar olarak kabul edilmiştir.¹⁵ Ulusal kalkınmacı çizgi içinde kooperatifler, kapitalizme alternatif olmak yerine daha çok kapitalizmle eklemlenmenin avantajlı bir yolu olarak görülmektedir diyebiliriz.

Özellikle kapitalizmin 1970'lerden itibaren dünyanın içinden geçtiği neoliberal sürece bağlı olarak metalaşma ve bireycileşme ekseninde toplumlar yeniden yapılandırılmakta, sosyal refah devletine ait kamusal düzenekler tasfiye edilmekte ancak kooperatif tipi örgütlenme modelleri önemini ve güncelliğini korumaktadır. Brezilya'da arazi işgalleri hareketi olarak bilinen MST bünyesinde 1980'lerden bu yana faaliyette olan Tarımsal Üretim Kooperatifleri ‘kooperatifleşmenin en üstün formu’ olarak görülmektedir.¹⁶ Katılımcı olarak yaklaşık 2200 üretici köylü ailesinin bulunduğu kooperatifler, Brezilya Devletinin uyguladığı neoliberal tarım politikaları karşısında köylülerin üretim ve ihtiyaçlar konusunda doğrudan tartışarak karar aldığı alternatif alanlar geliştirmeye çalışmaktadır. Bu kooperatifler bünyesindeki katılımcı köylü aileleri kendi içinde ortak bahçesi, mutfağı ve okulu olan ‘agrovila’ adı verilen birimlerde yaşamaktadır. Başka bir deneyim kendisini komünist toplum

¹³ Gerdhard Kessler, *Kooperatifçilik*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1940), 6.

¹⁴ Tom Brass, “How Agrarian Cooperatives Fail: Lessons From 1970s Peru”, *The Journal of Peasant Studies* 34/2 (2007): 266.

¹⁵ Brass, “How Agrarian Cooperatives”, 270.

¹⁶ Anthony Pahnke, “Institutionalizing Economies of Opposition: Explaining and Evaluating the Success of the MST's Cooperatives and Agroecological Repeasantization”, *The Journal of Peasant Studies* 42/6 (2015): 1096.

olarak tanımlayan Çin’de yaşanmaktadır.¹⁷ Çin’de kadınlar toprak, kredi, iş, eğitim ve bilgi gibi çeşitli kaynaklara erişim konusunda yaşadıkları dezavantajları aşmak için çeşitli yerel kooperatiflere katılmaktadırlar. Yerel kooperatifler, uluslar arası komite ve Çin Kadınlar Federasyonu gibi çeşitli kurumlar arasındaki yatay ilişkiler özellikle kadınların banka kredilerine erişimlerinde büyük imkânlar sağlamaktadır. Diğer bir gelişkin kooperatif örneği 1900’lü yılların başında İsrail topraklarında kurulan, İsrail Devletinin kuruluşunda da rol oynayan ve bugüne kadar varlığını sürdüren Kibutzlardır. Kuruluş aşamasında 12 kişiyle, “herkesten yeteneğine göre, herkese gereksinmesine göre” ilkesiyle işe başlayan Kibutzlar kendi içinde hiyerarşik bir yapılanmaya izin vermeden tarım, sanayi, eğitim ve turizm gibi oldukça farklı alanlarda örgütlenmiştir.¹⁸ 2010 verilerine göre toplam 273 Kibutz’de çalışan 125 bin kişi, İsrail tarımsal üretiminin % 34’ünü gerçekleştirmekte ancak son yıllarda metalaşma, özelleştirme gibi süreçler Kibutz kooperatiflerini de etkilemektedir.¹⁹

Türkiye’de merkezi otoritenin kontrol ve finansal destek aktarımına yönelik tutumunun sonraki yıllarda bir gelenek halini alması, kooperatifçiliğin ağırlıklı olarak merkezi bütçeye bağımlı kalması kooperatiflerin tabandan ve yerelden örgütlenen özerk yapılar olmasının önüne geçmiştir. Ayrıca siyasi yandaşlık, rant dağıtımını ve patronaj ilişkilerinin kooperatif yönetimlerinde yerleşik hale gelmesi kooperatifleri giderek pasifize ettiği gibi toplum gözünde de itibar kaybına ve kooperatifleşme bilinci ve deneyimlerinin yaygınlaşmasına engel olmuştur. Son 20 yıllık süreçte tarımda devlet eliyle serbest piyasa işleyişini güçlendirmek amacıyla kapsamlı bir yeniden yapılanma sürecine girilmiştir. Yeniden yapılanma sürecinin en önemli adımlarından biri 2001 yılında bir Dünya Bankası projesi olan Tarım Reformu Uygulama Projesi (ARIP) kapsamında Türkiye’de merkezi otorite destekli kooperatiflerin özerkleştirilmesiyle atılmıştır. Bu çerçevede kooperatiflerin devlet destekli kredilerden yararlanmaları, merkezi bütçeden kooperatiflere kaynak aktarılması gibi uygulamalara son verilmiştir.²⁰ Türkiye’de devletin çiftçiler lehine yaptığı yeniden dağıtımcı ve düzenleyici rollerinden vazgeçmesi ve Fiskobirlik, Tariş gibi kooperatif tipi örgütlenmelerin tasfiye edilmesi, tarım ürünleri ithalat ve ihracat rejiminin serbestleştirilmesi uygulanan politikaların ayaklarından bazılarıdır. Bu süreçte tarımsal üretim

¹⁷ Sklair, *Globalization Capitalism & Its Alternatives*, 303.

¹⁸ İbrahim Yasa, "Kibbutz'un Toplumsal İdeolojisi ve Yapısı", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 27 (1972): 10.

¹⁹ Güven Şahin ve Nuran Taşlıgil, "Kolektif İşletme Tiplerine Tipik Bir Örnek: Kibbutzlar", *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9 (2012): 217.

²⁰ Tarım Satış Kooperatiflerinin tasfiyesi sürecine ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Necdet Oral, der., *Türkiye’de Tarımın Ekonomi-Politikleri 1923-2013: Tarım Satış Kooperatiflerinin İşlevsizleştirilmesi*, (Bursa: Notabene Yayınları, 2013).

daha önce hiç olmadığı kadar uluslararası piyasalara açılmış, devlet-köylü ilişkilerinin yerini sermaye/köylü ilişkileri almıştır.²¹ Bu dönüşümün Türkiye'nin farklı bölgelerinde yar alan küçük üreticiler üzerinde finansal darboğazlar, üretimden çekilme, mülksüzleşme ve işçileşme gibi çok yönlü etkileri olmuştur.²²

Kooperatiflerin tasfiyesi veya işlevsizleştirilmesi, tarımsal desteklemelerin asgariye indirilmesi, tarım ürünleri ithalatına izin verilmesi Türkiye'de tarımda üretimi sürdürmeye çalışan küçük ölçekli üreticiler için yoğun rekabet, artan güvencesizliklerle kendisini gösteren risk ve belirsizliklerin arttığı yeni bir dönemin başladığını göstermektedir. Böyle bir piyasa ortamında kooperatif tipi örgütlenmeler aracılığıyla birlik oluşturulması ve piyasa üzerinde birlikten gelen güçleriyle düzenleyici bir rol üstlenmeleri küçük üreticiler için bir ölüm kalım meselesi haline gelmiştir. 2010 verilerine göre Türkiye'de konut, tarım, su ürünleri, taşımacılık gibi farklı alanlarda örgütlenmiş yaklaşık 84 bin kooperatif bulunmakta ve bunun sadece 13 bin gibi düşük bir miktarı tarım alanında örgütlenen kooperatiflerden oluşmaktadır.²³ Tarımda küçük üreticilere yönelik çalışmalarda bulunan kooperatiflerin en yaygın olduğu illerden biri İzmir'dir. İzmir ve çevresindeki tarımsal alanlar Osmanlı'nın son dönemlerinden bu yana küçük köylülüğün kapitalizmle eklemlendiği önde gelen bölgelerden biri olduğu gibi aynı zamanda burada oldukça köklü ve zengin bir kooperatifleşme deneyimi birikmiştir. 2014 yılı verilerine göre İzmir merkez ve ilçelerinde 310 tarımsal amaçlı kooperatif bulunmaktadır.²⁴ Bunlardan biride özellikle süt ve süt ürünleri sektöründe faaliyet gösteren Tire Süt Kooperatifi'dir.

Yerelde Alternatif Kamusalın Aktörleri: İzmir Büyükşehir Belediyesi ve Tire Süt Kooperatifi

Büyük şirketlerin egemenliğini kurduğu bir sektörde büyük bir kısmı küçük üretici ortaklardan oluşan Tire Süt Kooperatifi ve İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin işbirliği halinde oluşturdukları etkinlik alanı çalışmada alternatif kamusal kavramı etrafında ele alınmıştır. Günümüzde kapitalizmin işleyişine bağlı aktör, süreç ve ilişkiler kamusal alanın genel karakterini büyük ölçüde belirlemektedir. Merkezi devlet ve bürokrasi yanında sermayenin

²¹ Umut Ulukan, Devlet, "Tarım ve Sermaye: Tarımda Kapitalist Dönüşümü Yeniden Tartışmak", *Eğitim Bilim Toplum Dergisi* 11/43 (2013): 65.

²² Son dönemde tarımda mülksüzleşme ve işçileşme süreçlerinin mevsimlik işçiler özelinde alındığı bir çalışma için bkz. Uygur Dursun Yıldırım, *Türkiye Tarımında Yapısal Dönüşüm ve Mevsimlik Tarım İşçileri: Sakarya Örneği*, (İstanbul: Sav Yayınları, 2015).

²³ Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü İnternet Sitesi, "Türkiye Kooperatifçilik Stratejisi ve Eylem Planı 2012-2016", Erişim: 11.05.2017, <http://www.gtb.gov.tr>.

²⁴ İlhan Tekeli, İzmir İli/Kenti İçin Bir Tarımsal Gelişme ve Yerleşme Stratejisi, (Basılmamış Kitap, 2016), 76.

çeşitli fraksiyonları aktörler ve kurumlar aracılığıyla kamusal alanı şekillendiren söylem, ideoloji ve eylemlerin çerçevesini keskin çizgilerle belirlemektedir. Alternatif kamusal kavramı ise sermayenin hâkimiyetinin yarattığı sorunları, bu sorunların mağdurları lehinde telafi edici biçimlerde çözmeye çalışan aktörler ve kurumlara ait söz ve eylemlerin alanı olarak tanımlanmıştır.²⁵ Alternatif kamusal alanın baş aktörleri olabilecek kamular, toplumsal hareketler ve örgütler, hükümet dışı kuruluşlar ve özellikle de özerk sivil yapılardır. Bu yapılar aracılığıyla kamu yararının gözetilmesi, herkesin eşitçe erişebileceği kamusal hizmetin verilmesi ve kullanım değeri temelli üretim, alternatif kamusallığın çeşitli yönleri olarak ele alınmaktadır.²⁶

İzmir yerelinde küçük üreticiler, kooperatifler, büyükşehir belediyesi ve kentteki tüketiciler arasında hiyerarşik olmayan yatay bir bütünleşme oluşturularak tarımda üretim, tüketim ve pazarlama süreçlerinin farklı bir anlayışla organize edildiği alternatif bir kamusal deneyimi yaşanmaktadır. Tire Süt Kooperatifinin yürüttüğü alternatif örgütlenme modelinin ayrıntılarına geçmeden önce bu kooperatifin ayağa kalkması ve güçlenmesinde destek ve teşvikleriyle önemli bir payı olan İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin kooperatifleşme politikası ve uygulamalarına kısaca değinmek gereği duyuyoruz.

İzmir Büyükşehir Belediyesi

İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin (İBB) çevredeki kırsal alanlara yönelik çalışmaları son yıllarda yapılan bir dizi yasal düzenlemeyle birlikte hız kazanmıştır. 2004 yılında uygulamaya giren 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu ve 12 Kasım 2012'de kabul edilen 6360 sayılı yasayla birlikte İBB'nin görev alanı İzmir çevresindeki tarımsal alanlara doğru genişlemeye başlamıştır.²⁷ İBB görev alanına giren tarımsal alanlarda etkinliğini artırabilmek amacıyla kendi bünyesinde Tarımsal Desteklemeler Daire Başkanlığı'nı kurarak iki hedefi yerine getirmeye çalışmıştır; birincisi, tarımsal faaliyetlerin kalkınmanın yerelden başlamasını sağlayacak biçimde gelişmesini sağlamak, ikincisi ise İzmir'deki tarımsal gelişmenin çevreye dost, sürdürülebilir nitelikte olmasını gerçekleştirmeye yöneliktir.²⁸ İBB'nin geliştirdiği projeler oldukça kapsamlı olmakla birlikte biz burada esas olarak

²⁵ Meral Özbek, der., *Kamusal Alan: Politik Kamusal Alan ve Kolektif Yaratıcılık*, (İstanbul: Hil Yayın, 2002), 182, 202.

²⁶ Alternatif kamusal kavramı etrafında yapılan başka bir teorik tartışma için bkz. Recep Koray Yılmaz, "Alternatif Kamusalın Politik Ekonomisi: Teorik Bir Tartışma "Genel Olarak Sermaye"den "Genel Olarak Birliğe"', *Praksis Dergisi* 30-31 (2013).

²⁷ "Kırsal Kalkınmada İzmir Modeli", *4 Mevsim*. Yıl.5, Sayı.17,s.22-24.

²⁸ Tekeli, *İzmir İli/Kenti İçin Bir Tarımsal Gelişme*, 99.

kooperatiflerin desteklenmesi yoluyla küçük üreticiliğin güçlendirilmesi ve bu yolla kırsal kalkınmanın sağlanması hedefleri üzerinde duracağız. İBB yerelde küçük üretici, kooperatifler, belediye ve kentteki tüketici arasında bir tür yatay ve eşitlikçi bir entegrasyon modeli oluşturmaya çalışmaktadır. Bu model tarımda aile emeğiyle üretim yapan küçük üreticiliğin güçlenmesini, üretimin insan sağlığına uygun yapılmasını ve ürününü de kendi örgütleri aracılığıyla en uygun fiyata tüketiciye ulaştırmasını hedeflemektedir. Oluşturulan bu modelin arkasındaki temel ilkeler “sosyal belediyecilik” ve “yerelde kalkınma” olarak tanımlanmaktadır.

Belediye tarafından küçük üreticilere meyve fidanı dağıtımı, organik tarım eğitimi, verimlilik artıracak donanım desteği, toprak analizleri, tohum, küçükbaş ve arıcılık malzemeleri dağıtımı gibi çok yönlü ücretsiz destekleme programı uygulanmaktadır. Geniş bir ürün yelpazesinde alım ve dağıtım yapan belediye alımlarını mümkün olduğunca üretici kooperatifleriyle işbirliği ve karşılıklı sözleşmelerle yapmaktadır. İBB tarafından Tire, Ödemiş, Bademli, Urla, Kiraz, Zeytinova, Gödence, Pamukyazı, Derebaşı, Mordoğan, Bayındır gibi geniş bir çevrede yer alan tarım satış ve kalkınma kooperatifleri aracılığıyla, aile emeğiyle üretim yapan küçük üreticiler çeşitli tarım ürünleri üretiminde düzenli olarak desteklenmektedir.²⁹ Ayrıca tarımsal destekleme programı toplumsal cinsiyet duyarlılığı da taşımakta, kadın üreticilerinin yetiştirilmesi amacıyla özel eğitim programları düzenlenmektedir. Belediye tarafından çilek gibi bazı ürünlerde sadece kadın üreticiliğinin gelişmesi için fide ve teknik destek verilmektedir.

Tarımda üretim ayağında yer alan küçük üreticiler, kooperatifler ve köyler yapılan alım garantileri ve ekipman desteklerinden olumlu etkilenirken aynı zamanda kentteki tüketicilerin sağlıklı, ucuz ve hatta ücretsiz olarak temel gıda ürünlerine ulaşımı sağlanmaktadır. Bu anlamda üretici, kooperatif, belediye ve tüketiciler arasında kurulan alternatif üretim, dağıtım kanalı “Okul Sütü” ve “Süt Kuzusu” projeleriyle belki de en somut halini bulmuştur. 2008’te uygulanmaya başlanan “Okul Sütü” Projesiyle Tire Süt Kooperatifi’ne bağlı süt üreticilerinin pazarlama sorunları çözüldüğü gibi aynı zamanda İzmir’de 5 yıl boyunca 220 okulda 240 bin öğrenciye ücretsiz süt dağıtımı yapılmıştır.³⁰ Bu projenin başarısıyla Hükümet “okul sütü” projesini tüm Türkiye’ye yaymış ancak bu gelişmeyle İzmir Büyükşehir Belediyesiyle kooperatifler arasında süt üretim ve dağıtımına dayalı işbirliğinin zemini de ortadan kalkmıştır. Belediye 2012 yılından itibaren “Süt Kuzusu” adlı yeni bir projeye okula

²⁹ Tugay, İBB’nin Tarıma ve Kırsal Kalkınmaya Yönelik Çalışmaları, 6.

³⁰ Tire Süt Kooperatifi Tanıtım Kitapçığı, (Tire, 2017), 1.

gitmeyen, 0-5 yaş arası çocuğu olan yaklaşık 125 bin ailenin doğrudan evlerine kadar ulaşan bir dağıtım sistemi kurmuştur. İzmir’de kooperatifçiliğin başarılı örneklerinden Tire Süt Kooperatifi bu proje kapsamında belediyeyle sözleşmeli üretim yaparak çocuklara sağlıklı, pastörize süt temin edilmesinde önemli rol oynamaktadır.

Tire Süt Kooperatifi

Türkiye’de kooperatif tipi örgütlenmelerle ilgili toplum genelinde genel bir güvensizlik ve olumsuz bir imaj varlığını sürdürmesine rağmen Tire Süt Kooperatifi, İzmir Çevresi ve Tire’de hem üreticiler hem de kent halkı tarafından ürünlerine ve çalışma ilkelerine güvenilir bir kurum olarak bilinmektedir. 1967 Yılında kurulan Tire Süt Kooperatifi bugün 2000’in üzerinde ortak sayısı ile Türkiye’nin en büyük süt kooperatiflerinden biri haline gelmiştir. Tire Süt Kooperatifi deneyimi, İzmir yerelinde küçük üreticiler, kooperatif, belediye ve tüketiciler arasında kurulan güven ve işbirliğine dayalı eşitlikçi ilişkiler içinde anlam kazanan bir örgütlenmedir. Bu model içinde kooperatif işleyişinin çeşitli öğeleri olan yönetim, üretim, piyasa, gıda ve tüketim süreçleri alternatif kamusallığın örüldüğü çeşitli alanlar haline gelmektedir. Bu süreçlerin ayrıntısına girmeden önce Tire Süt Kooperatifi işleyişinin temel ilkeleri üzerinde durmak gerekiyor.

Tire Süt Kooperatifi’nin Temel İşleyiş İlkeleri

Kendisi de çiftçilik yapan kooperatif başkanı tarımda küçük aile şirketlerinin tasfiye edilip tarımın şirketlerle yapılmasını öngören zihniyete karşı “tekelleşme yerine kooperatifleşme” esaslı kırsal kalkınma modelini savunduklarını belirterek şöyle devam etmektedir;

“Kapitalist sistem içinde küçük üreticilerin yaşama şansı yok. Yaşayabilmesinin tek koşulu var: Birlik olmak. Birlikte çalışma anlayışına sahip olmak yani kooperatifleşme. Çünkü Türkiye’nin yüzde yetmiş küçük aile işletmesi. Büyük bir kısmı 50 dekarın altında tarım yapan nüfustan söz ediyoruz. Ben de diyorum ki küçük aile işletmelerini yok ederek yeni büyükler yaratmayalım. Onları yok etmeden birleştirerek büyük ölçek haline getirelim yani kooperatifleşmeyi ön plana atalım.”³¹

Kooperatif başkanının kooperatifleşme meselesinde tarımda yüksek kar anlayışına dayalı olarak çalışan, bu uğurda küçük üreticiler ve toplumun diğer kesimleri ve doğa üzerinde tahribatlar yaratmaktan çekinmeyen tekellere yönelik bir eleştiriden hareket ettiği görülmektedir. Küçük üreticiliğin üretimle bağının güçlendirilmesi ve kooperatifler yoluyla planlı, ucuz ve sağlıklı gıda üretimine geçilmesi göç, işsizlik ve gıda krizlerinin yol açtığı

³¹ Tire Süt Kooperatif Başkanı Mahmut Eskiyörük, Tire, 15 Mart 2017.

sorunların çözümünde büyük önem taşımaktadır. Kooperatif başkanının aşağıda verdiği tarif kooperatifçiliğin dünyada ve Türkiye’de sağlıklı işleyen örneklerinde görülen temel ilkelerle de uygunluk taşımaktadır;

“Bu büyümenin asıl temelinde yatan burada sağlıklı bir yapının oluşmasıyla ilgili. Güven duygusu. Ben bir kere inanarak yola çıktım ve kimseye ayrımcılık yapmadan, siyasi ayrımcılık, yandaş ayrımcılığı yapmadığımız için de ortaklar arasında bir güven oluştu. Burada herkes eşittir. Yönetim kurulunun dahi ortaklardan bir farkı yoktur. Hiç kimseye ayrımcılık olmaz. İşte bu güvenden dolayı, birbirine kenetlenerek böyle bir yapı oluşturdular. (Ortaklar) Bir güç oluşturdular.”³²

Birlik, güven, eşitlik ve işbirliği gibi ilkeler dünyada ve Türkiye’de çeşitli örneklerinde görüldüğü gibi kooperatif işleyişinin temel ilkeleri olarak kabul edilmiştir. Tire Süt Kooperatifi, kendisi aile emeğiyle tarım ve hayvancılık üretimi yapan ortakların birliğini sağlayarak, bu birlik olma vasfından aldığı güçle piyasa ve fiyatlar üzerinde ortaklar lehine müdahalelerde bulunarak üretimin organizasyonu, satış ve pazarlama süreçlerini düzenlemeyi amaçlamaktadır. Aşırı kar güdüsüyle hareket etmediğinden üretim, pazarlama ve tüketim süreçlerinde emek, doğa ve ürün ekseninde belirli iyileşmeler sağlayabilmektedir. Yönetim ve diğer kooperatif faaliyetlerinde siyasi ayrımcılık ve kutuplaşmaya izin verilmemekte, ortaklar arasında güven ve birlik anlayışı tesis edilmeye çalışılmaktadır. Bu ilkeler etrafında oluşturulan güç kooperatifin süt piyasasındaki düzenleyicilik konumunu da güçlendirmektedir. Şimdi üreticiler, kooperatif, belediye ve tüketiciler arasında kurulan alternatif kamusalılığın çeşitli ayakları üzerinde durulm.

Yönetmel Süreçler

Belediye ve Tire Süt Kooperatifi arasındaki yatay ve hiyerarşik olmayan alternatif kamusalılık modeli sadece sağladığı ekonomik avantajlarla değil üretimin ve tüketimin demokratikleştirilmesi anlamında da çeşitli olanaklar taşımaktadır. Yönetim boyutuyla bir karşılaştırma yaparsak şirketler ve diğer sermaye grupları sadece sermaye sahipliğinin verdiği güçle, tek taraflı ve bireyselleştirilmiş kar maksimizasyonu amacıyla üretim süreçlerini ve piyasayı düzenlemeye çalışır. Oysa üzerinde durduğumuz kamusal alanda bu süreçleri düzenleyen ve aktif olarak yer alan kooperatif ve belediye yönetimleri görece demokratik kontrol ve denetim mekanizmalarının işlediği kurum ve örgütlenmelerdir. Kooperatif yönetiminin ne kendi ortaklarıyla ne de işbirliği içinde olduğu belediyeye aralarında hiyerarşik bir ilişkiden söz edilmez. Tire Süt Kooperatifi düzenli olarak genel kurullar yapar ve ortakların doğrudan katılımıyla, seçimler yoluyla yönetici kadrosunu oluşturur. Tire Süt

³² Tire Süt Kooperatif Başkanı Mahmut Eskiyörük, Tire, 15 Mart 2017.

Kooperatifi'nde yönetsel süreçlerde kendisini gösteren görece demokratik yapısı sayesinde üreticiler üretim, dolaşım, pazarlama ve tüketim organizasyonuna yönelik kendi politikalarını oluşturma ve bu politikaları düzenleyici müdahaleler ve planlamayla hayata geçirme şansını bulur. Bu süreçler çerçevesinde Tire'nin bir köyünde üretilen sütün kalitesi, sütün nasıl pazarlanacağını ve hangi fiyatlar üzerinden nakde dönüşeceğini yine üreticinin kendisi karar verir. Böylece üreticiler sermayenin piyasa ve fiyatlar yoluyla kurduğu baskıya maruz kalan, üretimle bağı zayıflayan pasif aktörler olmak yerine içinde buldukları piyasaya müdahale eden, düzenleyen ve yön veren aktif özneler konumuna ulaşırlar. Dolayısıyla Tire Süt Kooperatifi üreticilere tarımda kamusal alanın aktif özneleri olma imkânı sağlamakta ve bu sayede üreticiler kendi ürünleri üzerinde söz sahibi olabilmektedirler.

Süt ve Süt Ürünleri Piyasasında Dengeleme Fonksiyonu

Kooperatif çok sayıda üreticinin birlik halinde hareket etme gücünden yararlanarak toplu alım yapabilmekte ve ortaklara akaryakıt, yem, gübre, tohum gibi çeşitli üretim girdilerini piyasa fiyatlarının altında fiyatlarla tedarik edebilmektedir. Kooperatifin kendi mısır silajı ve yem üretim birimlerini de kurabilmiş olması ortakların avantajlı fiyatlarla girdi alımını kolaylaştırmaktadır. Kooperatif mısır silajı paketleme tesisi için Küçük Menderes Ovası'nda yer alan üreticilerden belirli bir fiyattan mısır alımı yapmakta böylece hayvan yemi piyasasını da üreticiler yararına düzenleyebilmektedir. Ortaklar kooperatifin tesislerinden indirimli akaryakıt imkânı sağlayabilmektedir. Alım gücü olmayan üreticiler ortak makine parkurundaki kooperatife ait traktörleri alıp sırayla kullanabilmekte ve ekimini, biçimini, paketleme ve mısır silajını yapabilmektedir. Her ortağın tek tek aynı alet ve ekipmanlardan satın almasına gerek kalmaması, çiftçi ortakların tarımsal makine ve diğer girdi piyasalarındaki sermaye gruplarına olan bağımlılığını büyük ölçüde azaltmaktadır. Üretici ortaklardan biri kooperatifin sağladığı girdi desteğini şöyle anlatıyor;

“İlacını, yemini, samanını dışarıdan aldın mı bu işi yapamazsın. Yemi, silajı dışarıdan alan bir üretici için maliyet artar. Bu adam para kazanamaz. Özel sektörle iş yapan var mesela. Kimi parasını alamaz. Bizde öyle sıkıntı olmaz. Alo deriz yem gelir. Alo deriz gübremiz gelir. Beş kuruş paran olmasın Tire'ye git kooperatiften her ihtiyacını alırsın. Kooperatif mağazasından a'dan z'ye her şeyini alırsın.”³³

Ortaklar ihtiyaç duyduğu an mazot, gübre ve diğer ekipmanlarla ilgili girdi desteğini para ödemeksizin sağlayabilmekte karşılığını daha sonra kooperatife ürün vererek ödeyebilmektedir. Makine ve diğer ekipmanların üreticilerin ortak kullanımına sunulmuş

³³ Tire Süt Kooperatifi'ne Bağlı Üretici Ortak, Tire, 15 Mart 2017.

olmasıyla üreticiler daha küçük bütçelerle süt üretimini gerçekleştirebilmektedir. Bu tip ortak makine kullanımı yanında kooperatifin mali darboğaza giren ortaklarına uygun koşullarda kredi sağlaması üretici ortakların banka, tefeci ve girdi üreten diğer sermaye gruplarına olan bağımlılığını büyük ölçüde azaltmaktadır. Ayrıca üreticilerin daha düşük maliyetlerle üretimi organize edebilmeleri kooperatife süt gibi temel bir gıda ürününü daha düşük fiyatlarla pazara ulaştırma şansı da vermektedir.

Ülke genelinde büyük şirketler etkinliğini artırırken İzmir’de Tire Süt Kooperatifi süt fiyatlarını küçük üreticiler lehine olacak şekilde litresi 1,20 TL düzeyinde düzenli alım yaparak süt piyasasında düzenleyici bir rol üstlenmiştir. Kooperatifin belirli bir fiyattan düzenli alım yapabilmesi ve diğer firmalar karşısındaki rekabette üstünlük kazanmasında belediyeyle kurulan işbirliğinin payı büyüktür. Eğer belediye kooperatiftan belirli bir fiyattan düzenli alım yapmasaydı kooperatif içinde bulunduğu süt piyasasında firmaların piyasa baskısına daha fazla maruz kalacak, maliyetleri düşürmeye çalışacaktı. Bunun da üretimden süt kalitesine ve dağıtımına kadar çeşitli süreçlerin maliyet düşürülmesi ilkesine göre yeniden düzenlenmesi ve kooperatifleşmenin temel ilkelerinden uzaklaşılması anlamına geleceği açıktır.³⁴ Sütün pazarlama sürecindeki düzen ve istikrar, üretim ve piyasadaki arz ve fiyat durumuna da yansımaktadır. Böylece üreticiler önünü görerek üretimi sürdürebilmektedirler. Burada kooperatifle belediye arasındaki yatay ilişkilere dayalı alternatif kamusalılık, girdi ve ürün piyasasındaki dalgalanmaları önlediği gibi üreticilere üretimi bağımsız sürdürme olanağı da vermektedir. Bu durum kooperatife katılım gösteren ortak sayısında hızlı artışlara yol açmıştır. 2001 yılında 580 olan üretici ortak sayısı 2016 yılına doğru yaklaşık dört kat artarak 2093’e ulaşmıştır.³⁵ Aynı dönem içinde günde 28 ton alım yapan kooperatifin alım yaptığı süt miktarı 285 tona ulaşmıştır. Süt üretim miktarı Türkiye genelinde 2006-2016 yılları arasında yüzde 70 artarken Tire’de yüzde 440 gibi bir artış sağlamıştır.

Gıda Güvenliği

Üreticiler kooperatif ve belediyenin sağladığı alternatif üretim ve dolaşım alanında yer alarak piyasanın maliyet düşürme baskısından ve toprak, hayvanlar üzerinde kimyasal

³⁴ Örneğin İspanya’nın Bask Bölgesi’nde 1956 yılında kurulan ve bugün 147 şirketi bünyesinde barındıran ve 80.000 çalışanı olan Mondragon işçi kooperatifi, kuruluşundaki özelliklerinin çoğunu, diğer firmalarla rekabet etme zorunluluğu nedeniyle giderek yitirmek zorunda kalmıştır. Akçay, Ümit, “Ekonomik Demokrasi Ama Nasıl? Planlama Yeniden” Başlangıç Dergisi İnternet Sitesi, erişim: 22.05.2017, <http://baslangicdergi.org/ekonomik-demokrasi-ama-nasil-planmala-yeniden>.

³⁵ Üretici ortak sayılarındaki artış ve üretim miktarlarıyla ilgili veriler Tire Süt Kooperatifi yönetici ve uzmanlarından alınmıştır.

kullanma zorunluluklarından belirli ölçülerde bağımsız davranabilmektedirler. Tire Süt Kooperatifi de maliyetleri yükseltmesine rağmen gıda güvenliği standartlarını oluşturmak amacıyla çok sayıda önlem almaktadır. Kooperatif süt ürünlerinde gıda güvenliğinin sağlanması için sayısı iki bini geçen bütün ortakların günlük verdiği sütü tek tek yerinde kontrol ettiği gibi ilaç, antibiyotik kullanımı tespitleri için gerekli analizler yaparak satın almaktadır. Denetim ve kontrolde dört tane mühendis çalıştırılmakta, ortaklardan alınan numunelerin tamamının laboratuvar analizleri yapılmakta bu da sütte litre başına ortalama 2 Kr'luk bir maliyet artışı yaratmaktadır. Üretimde maliyet artışına rağmen kooperatif gıda güvenliği standartlarından taviz vermemektedir. Kooperatif başkanının açıklamalarına göre bu maliyet artışı diğer şirketler karşısında bir dezavantaj yaratmasına rağmen alınan önlem ve kontroller sayesinde Tire'de sütün kalitesi Avrupa kalite standartlarının dahi üstüne çıkmaktadır. Ayrıca kooperatif, sütün kalite değerlerine göre fiyatlandırma yaparak üreticiyi daha yüksek kalitede süt üretmeye teşvik etmektedir. Sütün kalitesini korumak amacıyla Tire'nin dağ köyleri de dâhil 60 köyün ortak kullanımına soğutma tankları verilmiştir. Ayrıca verdiği süt miktarı fark etmeksizin kooperatif bütün ortaklar için soğutma tankı sistemi ve süt alım merkezleri kurmaktadır. Kooperatifte 5 tane ineği olan ortakla 50 tane ineği olan ortağın haklarının eşit olduğu dile getirilmekte ve bütün ortaklar yukarıda sayılan çeşitli hizmetlerden ve soğuk zincirden yararlanabilmektedir.

Son yıllarda gıda tedarik ve dağıtım zincirleri içinde çok sayıda aracı tüccarın ve süpermarketin yer alması hem üretici hem de tüketici üzerinde çok sayıda olumsuz etki yaratmıştır. Aracılar kendilerine bağımlı bıraktıkları üreticilerin ürünlerinin fiyatlarını olabildiğince düşürerek satın almakta ve yüksek fiyatlara tüketiciye satmaktadırlar. Oysa üzerinde durduğumuz alternatif kamusal alanda sütün dağıtımında süpermarketler gücünü korumasına rağmen belediye ve kooperatif, üretici ve tüketici arasındaki aracı sayısını mümkün olduğunca minimize etmek amacıyla çeşitli çalışmalar yürütmektedir. İzmir'de kurulacak halk sütü büfeleri, kooperatif ürünlerinin satıldığı mağaza ve bayiiler yanında ihtiyacı olan ailelere araçlarla evlere ücretsiz süt dağıtımı gibi çeşitli alternatif dağıtım kanalları oluşturulmaktadır. Bu şekilde üretici ve tüketici arasında doğrudan bir köprü oluşturularak aracılardan devreden çıkartılması ve sütün kentteki tüketiciye doğrudan daha düşük fiyatlarla ulaşması hedeflenmektedir. Ayrıca ekonomik olarak zor durumda olan aileler ilgili makamlara başvuru yaparak belediye ve kooperatifin birlikte üstlendiği, adrese düzenli ücretsiz süt dağıtımı olanağından yararlanabilmektedirler. Ucuz hatta ücretsiz ve güvenli

gıdanın halkın bütün kesimlerine ulaşabilmesi belediye ve kooperatif arasındaki işbirliğine dayalı modelin en önemli ayaklarından biridir.

Sonuç

İzmir Büyükşehir Belediyesi, Tire Süt Kooperatifi, üretici ortaklar ve halkın çeşitli kesimlerinin dâhil olduğu alternatif kamusalılık; yönetim, üretim, dağıtım ve pazarlama, gıda güvenliği gibi çeşitli düzeylerde eşitlik, işbirliği ve güven ilkeleriyle örülmektedir. Üretim ve tüketim süreçlerinin kooperatif ve belediye gibi demokratik denetim ve kontrollere tabi aktörler tarafından düzenlenmesi, tüketicinin ve ekonomik gücü olmayan halk kesimlerinin sağlıklı, güvenli gıdaya erişimi, toprak ve hayvanlar üzerinde şirketlerin yarattığı karlılık baskısının azalması üretilen kamusalılığın çeşitli çıktıları olarak saptamak mümkündür. Kooperatif ve belediye arasındaki işbirliği ve hiyerarşik olmayan ilişkiler sayesinde süt piyasasında üreticinin üretimle bağıını güçlendirebildiği ve ürününe sahip çıkabildiği bir alan yaratılabildiği görülmektedir. Ayrıca üretici ürettiği süte yabancılaşmamakta, sütün İzmir’de dar gelirli bir aile tarafından tüketildiğini bilmektedir. Karlılığın artırılması tek amaç olmayınca kooperatif üretim maliyetlerinde artışlar yaratmasına rağmen sağlıklı, güvenli gıda üretimi altyapısı için geniş bir kaynak ayırabilmektedir. Temel bir besin olan sütün İzmir’de halkın geniş kesimlerine ulaştırılması ve aradaki büyük marketlerden oluşan aracılar bağımlılığın en aza indirilmesi yönünde çalışmalar da dağıtım ve pazarlama sürecinin eşitlikçi ve yatay bir zeminde oluşmasını sağlamaktadır. Çeşitli sermaye grupları ve aracılardan etkinliğinin sınırlandırılarak sütün belirli bir fiyat ve kalite standardıyla düzenli olarak piyasaya arz edilmesi gıda krizi risklerinin ve spekülasyonlarının önlenmesinde de büyük önem taşımaktadır. Buraya kadar üzerinde durulduğu gibi hayatın her alanında sistemin ürettiği sorunlara karşı belediye işbirliğiyle güçlendirilmiş bir kooperatifleşme deneyiminin çözüm üretme kapasitesinin oldukça yükseldiği görülmektedir. Ayrıca bütün bu süreçlerin yerelde, Tire’nin üreticilerini ve İzmir halkını temsil eden kurum ve örgütler tarafından organize edilmesinin de ayrı bir değeri vardır.

Yapılan görüşmelerde bazı üretici ortakların son yıllarda hızlı bir büyüme sürecine girdiği, aile emeğine dayalı küçük üretici olmaktan çıkıp ücretli emek ağırlıklı üretimi sürdüren işletmelere dönüştüğü saptanmıştır. Kooperatif tipi örgütlenmeler şirket tipi örgütlenmelerinden farklı olarak tek başına üretim, verimlilik artışları yakalamanın ötesine geçip bu artışların ne pahasına yakalandığı, çalışan işçilerin çalışma ve yaşam koşullarında iyileşme olup olmadığını dikkate almak durumunda olan örgütlenmelerdir. Bu nedenle

kooperatif bünyesinde yer alan ortakların işletmelerinde çalışan ücretli emeğin boyutları, ücret, sigorta ve güvence durumu üzerine ayrıntılı bir çalışma yapılmalıdır. Mülk sahibi ortakların çiftliklerinde çalışan işçiler için ücret, sigorta ve diğer sosyal haklar ve yaşam koşulları bakımından asgari koşulların sağlanıp sağlanmadığı kooperatifin görev kapsamında olmalıdır. Özellikle son yıllarda tarım sektörünün güvencesiz, sigortasız ve düşük ücretlerle çalıştırmaya dayalı istihdam biçiminin oldukça yaygın olduğu sektörlerden biri olduğu düşünülürse, kooperatif yönetimi istihdam rejiminde yapacağı iyileştirmelerle örnek deneyim olma niteliğini güçlendirecektir.

Kaynakça

Boratav, Korkut, *Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm*, Ankara: İmge Kitabevi, 2004.

Brass, Tom, “How Agrarian Cooperatives Fail: Lessons From 1970s Peru”, *The Journal of Peasant Studies* 34/2 (2007): 240-287.

Dinçer, Nabi, “Türkiye’de Kooperatifçilik”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi Cilt 9 İçinde, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.

Fındıkoğlu, Ziyaeddin. *Kooperasyon Sosyolojisi: Nazari ve Tatbiki Kooperatifçilik Denemesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1974.

Kessler, Gerdhard, *Kooperatifçilik*, çev. Ziyaeddin Fındıkoğlu, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1940.

Lenin, V.I. *Tarımda Kapitalizm*, Ankara: Sol Yayınları. 1996.

Marx, Karl, *Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi*, Ankara: Eriş Yayınları, 2004.

Marx, Karl, *Kapital III*, Ankara: Sol Yayınları, 2004.

Modern Toplumsal Düşünce Sözlüğü, William Outhwaite. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.

Oral, Necdet, der. *Türkiye’de Tarımın Ekonomi-Politiği 1923-2013: Tarım Satış Kooperatiflerinin İşlevsizleştirilmesi*, Bursa: Notabene Yayınları, 2013.

Özbek, Meral, der., *Kamusal Alan: Politik Kamusal Alan ve Kolektif Yaratıcılık*, İstanbul: Hil Yayın, 2002.

Pahnke, Anthony, “Institutionalizing Economies of Opposition: Explaining and Evaluating the Success of the MST’s Cooperatives and Agroecological Repeasantization”, *The Journal of Peasant Studies* 42/6 (2015): 1087–1107.

Proudhon, P.J., *General İdea of The Revolution In The Nineteenth Century*, Tr: John Beverley Robinson, Newyork: Haskell House Publishers Ltd., 1969.

Serinikli, Nilüfer ve İ. Hakkı İnan, “Küreselleşme Sürecinde Tarım Kooperatifleri ve Küreselleşmenin Tarım Kooperatiflerine Etkisi”, *Tarım Ekonomisi Dergisi* 17/1 (2011): 19-27.

Sina, Zeynep ve Serap Soyer, “Sosyolojik Açıdan Kooperatifçilik Teorisinin Niteliğine İlişkin Düşünceler”, *Amme İdaresi Dergisi* 31/3 (1998). 104-108.

Sklair, Leslie, *Globalization Capitalism & Its Alternatives*, Oxford: Oxford University Press, 2002.

Sulemezov, Stoyan, *Lenin Kooperatif Planı ve Bulgaristan Kooperatif Hareketi*, Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları, 1976.

Şahin, Güven ve Nuran Taşlıgil "Kolektif İşletme Tiplerine Tipik Bir Örnek: Kibbutzlar", *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9 (2012). 213-229.

Tekeli, İlhan, *İzmir İli/Kenti İçin Bir Tarımsal Gelişme ve Yerleşme Stratejisi*, Basılmamış Kitap, 2016.

Thompson, E. P. *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*, İstanbul: İletişim Yayınevi, 2006.

Tire Süt Kooperatifi Tanıtım Kitapçığı, 2017, Tire.

Tugay, Ertuğrul, “İBB’nin Tarıma ve Kırsal Kalkınmaya Yönelik Çalışmaları Yayınlanmamış Bilgi Notu”, İBB Tarımsal Desteklemeler Daire Başkanlığı, 2016.

Ulukan, Umut, “Devlet, Tarım ve Sermaye: Tarımda Kapitalist Dönüşümü Yeniden Tartışmak”, *Eğitim Bilim Toplum Dergisi* 11/43 (2013): 56-78.

Yasa, İbrahim, "Kibbutz'un Toplumsal İdeolojisi ve Yapısı", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 27 (1972), 9-15.

Yenal, Zafer, der., *Bildiğimiz Tarımın Sonu: Türkiye'de Tarım ve Gıda Üretiminin Yeniden Yapılanması ve Uluslararasılaşması.*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.

Yıldırım, Uygur Dursun, *Türkiye Tarımında Yapısal Dönüşüm ve Mevsimlik Tarım İşçileri: Sakarya Örneği*, İstanbul: Sav Yayınları, 2015.

Yılmaz, Recep Koray, “Alternatif Kamusalın Politik Ekonomisi: Teorik Bir Tartışma “Genel Olarak Sermaye”den ‘Genel Olarak Birliğe’”, *Praksis Sosyal Bilimler Dergisi* 30-31 (2013), 257-274.

4 Mevsim Dergisi, “Kırsal Kalkınmada İzmir Modeli”, 2016, Sayı.17.22-24.

Elektronik Kaynaklar

Akçay, Ümit, “Ekonomik Demokrasi Ama Nasıl? Planlama Yeniden” Başlangıç Dergisi İnternet Sitesi, Erişim: 22 Mayıs 2017, <http://baslangicdergi.org/ekonomik-demokrasi-ama-nasil-planmala-yeniden>.

Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü İnternet Sitesi, “Türkiye Kooperatifçilik Stratejisi ve Eylem Planı 2012-2016”, Erişim: 11 Mayıs 2017, <http://www.gtb.gov.tr>,